

BÁTHORY ORSOLYA

Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatiója* Két röpirat a besztercebányai országgyűlés végzései ellen

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és a hozzá csatlakozott magyar rendek Habsburg-ellenes felkelése 1619. augusztus 26-án vette kezdetét, és olyan gyors ütemben haladt előre, hogy szeptember 5-én Rákóczi György hajdúi el is foglalták Felső-Magyarország központját, Kassát. Az ott és más városokban, a katolikus papok sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények (köztük a kassai vértanúk szeptember 7-i halála) híre hamar eljutott Nagyszombatba. Az ideiglenes érseki székhelyen tartózkodó Pázmány Péter és Forgách Zsigmond nádor szeptember 10-én a jezsuiták templomában tartott misén értesültek Kassa elfoglalásáról.¹ Pázmány több főpapal együtt kénytelen volt Bécsbe menekülni, ahol kényszerű emigrációja 1622 elejéig tartott.²

Pázmány úgy vélte, ha már egyháztartományától távol nem tudja teljes körűen ellátni főpásztori feladatait, közjogi méltóságként igyekszik beavatkozni a magyar belpolitikába.³ Ő és a Bécsben tartózkodó főpapok, köztük Balásfi Tamás címzetes boszniai püspök, időről időre meghívást kaptak a császári titkos tanács magyar ügyeket tárgyaló üléseire. Fraknói Vilmos egyenesen magyar tanácsként emlegeti az emigráns főpapokból és főurakból álló csoportosulást.⁴ Pázmány magyar ügyekre

1 FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, 3 köt. (Pest: Ráth, 1868–1872), 1:508.

2 FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:509; PÁZMÁNY Péter, *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*, s. a. r. HANUY Ferenc, 2 köt. (Budapest: A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910–1911), 1:208. (A továbbiakban: PPÖL I).

3 Pázmány Bécsben folytatott politikai ténykedéséről bővebben lásd FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:543–544.

4 Pázmány és Balásfi mellett Lépes Bálint kalocsai érsek, győri püspök, Pyber János váradi, Telegdy János nyitrai, Dallos Miklós pécsi püspökök menekültek Bécsbe. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:543.

való befolyását példázza, hogy az 1620 májusában nyíló besztercebányai gyűlésen megjelent császári követek azokat a kívánságokat tolmácsolták, amelyeket a primás előzőleg a titkos tanácsi ülésen javasolt.⁵

Politikai tevékenysége mellett Pázmánynak elég ideje maradt arra, hogy a Bethlen-féle mozgalommal kapcsolatos röpirat-harcokban is részt vegyen. A pamfletek alapvetően valláspolitikai, közjogi jellegűek, amelyek tartalmilag az egymástól elszenvedett sérelmek, szenvedélyes hangvétellű vádaskodások, érvelés tekintetében pedig a természetjog és a pozitív jog, azaz a korabeli hatályos jog narratíváiban mozognak. 1619–1621 között három politikai-vallási diskurzus is zajlott. Az első polémiabokor nyitódarabja a *Querela Hungariae* volt, erre Pázmány és Balásfi is külön-külön írtak válaszröpiratokat.⁶ A pamfletek második csoportja Kaspar Schoppe *Secretissima instructio*ja nyomán született, a szerzők Alvinczi és Balásfi voltak.⁷ A két politikai diskurzushoz gondolati, nyelvi és retorikai szinten is kapcsolódnak a besztercebányai gyűlés vallásügyi határozatai, valamint az azokra adott katolikus válaszok, röpiratok Pázmány és Balásfi tollából.⁸

5 ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*, 4 köt. (Budapest: Magyar Protestáns Irod. Társ., Hornyánszky, 1881), 2:220; FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:545–546.

6 A *Querela Hungariae*-re (Kassa, 1619) Balásfi Tamás válaszolt az *Apologia pro clero* (Bécs, 1620 eleje) című vitairatával. Pázmány *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta Refutatio* (Bécs, 1620 eleje) című írása nem annyira a *Querelára*, mint inkább az *Ordinum regni Hungariae ad propositiones in Comitibus Posoniensibus anni MDCXIX. responsum et attestatióra* (Pozsony, 1619) reagál, bár a vita folyamán a két, jellemzően protestáns pamflet összemosódik. A polémiabokor utolsó darabját jelentő, nagy valószínűséggel valóban Alvinczi által írt *Querelarum inlyti regni Hungariae [...] Defensio* ([s. l.], 1620) is Pázmány fentebbi *Falsae originis [...] Refutatio* című írására válaszol. HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Humanizmus és reformáció 21 (Budapest: Balassi, 1994), 138; HELTAI JÁNOS, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Res Libraria 2 (Budapest: Universitas–Országos Széchényi Könyvtár, 2008), 285.

Az irodalomtörténet sokáig homogén módon Alvinczi Pétert tartotta a diskurzusindító *Querela* szerzőjének Balásfi *Apologia pro clero*ban (6.) tett megjegyzése alapján. Heltai János azonban igen meggyőzően mutatta ki, hogy a *Querela Hungariae*-t több ember, egy munkacsoport állította össze a korabeli politikai közgondolkodás írott és szóbeli elemeiből. Ez nem zárja ki ugyanakkor, hogy a szerkesztői csoport egyik meghatározó tagja akár Alvinczi is lehetett. HELTAI, *Alvinczi Péter...*, 137–149.

7 Kaspar Schoppe *Secretissima instructio*jára (Augsburg, 1620) Alvinczi felelt *Machiavellizatio, qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur...* (Kassa, 1620) című művével. Erre készült Balásfi válasza a *Castigatio libelli calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio...* (Bécs, 1620), Alvinczi viszontválasza a *Resultatio plagarum castigatores autorem Machiavellizationis reverberata in Thomam Balásfia...* (Kassa, 1620) volt. A röpiratcsata zárlatát Balásfi írta meg *Repetitio castigationis et destructio destructionum Petri P. Alvinczi...* (Bécs, 1620) címmel.

8 PÁZMÁNY Péter, *Vindiciae ecclesiasticae, quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta divinae humanisque legibus contraria ipso jure nulla esse demonstrantur [...]* (Viennae: Wolfgang Schump, 1620) (RMK III. 1287, RMK III. 6087; a továbbiakban: *Vindiciae*). A mű két kiadváltozatának vizsgálatát Borda Lajos végezte el. BORDA Lajos, „Pázmány Péter »Vindiciae ecclesiasticae«

Az 1620. június elseje és augusztus 24. között tartott beszercebányai gyűlésen a jelen lévők lényegében véglegesítették azokat a döntéseket, amelyeket már az előző diétákon, főként a pozsonyin tárgyaltak, illetve elfogadtak,⁹ köztük a Pázmány és Balásfi örökös száműzéséről szóló törvényt is.¹⁰ Pázmány nem jelent meg egyik országgyűlésen sem, és ugyanezt tanácsolta a vele emigrációban lévő főpapoknak is, noha Bethlen mindkét diéta idejére menlevelet, a pozsonyira még kezeseket is küldött Bécsbe.¹¹ Az utóbbit a beszercebányai gyűlés előtt már nem volt hajlandó megtenni, kizárólag a menlevelet adta ki. Az érsek úgy vélte, Bethlen *salvus conductusa* önmagában, kezesek küldése nélkül nem szolgál elegendő biztosítékul,

(1620) című vitairatának két kiadásváltozata”, *Magyar Könyvszemle* 115 (1999): 425–435. A Beszercebányán elfogadott, Balásfi Tamásra vonatkozó 25. artikulusra maga az érintett adott választ: BALÁSFÍ Tamás, *Bethleniani Novizoliensis Articuli Vigesima quinti, contra Thomam Balasfi Refutatio* (Viennae: Matthaeus Formica, 1621) (RMK III. 1322, a továbbiakban: *Refutatio*).

- 9 Az 1619. november 18-tól 1620. január végéig tartó pozsonyi országgyűlésen hozott vallásügyi cikelyekről lásd ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 2:189–204. A beszercebányai országgyűlésen hozott vallással kapcsolatos határozatok: *A magyar országgyűlések...*, 2:231–240. A végzések szövegeit a következő korabeli kiadványok tartalmazzák: *Articuli [...] Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in Diaeta eorum Posoniensi ad festum divi Martini episcopi Anni millesimi sexcentesimo decimo noni indicta, [...] exhibitu* ([Kassa: Festus], 1620); *Articuli [...] Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in Generali eorundem Diaeta Novisoliensi, Anni millesimi sexcentesimo vigesima, ad Dominicam exaudi, alias ultimum Maii diem, proxime praeteritur, indicta, conclusi* ([s. l.: s. n.], 1620). A beszercebányai végzések latin szövegét Katona *Historia critica*ja alapján idézem: KATONA István, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriae*, Tom. XI, Ord. XXX (Budae: Typis Regiae Universitatis, 1794), 495–548. (A továbbiakban KATONA, *Historia critica*, XXX.) Gebei Sándor tanulmányában következetesen konventnek nevezi a beszercebányai országgyűlést, mivel Pázmány Forgách Zsigmondhoz szóló, a tanulmány szerző által idézett levelében (1619. november 20., PPÖL I, 208–213) kifejti, hogy a nádort nem illeti meg a „generális gyűlés” tartásának a joga, így Forgách legfeljebb egy *conventust* hívhatott össze. GEBEI Sándor, „A vallási motiváció Bethlen Gábor politikálásában”, in *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku: Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*, ed. Peter KÓNYA, 355–369 (Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013), 363. A levél azonban a pozsonyi országgyűlésre vonatkozik, a rendek Beszercebányán II. Ferdinánd engedélyével gyűltek össze, ahogyan az a Bethlennel kötött fegyverszüneti megállapodásban (1620. január 17.) is szerepel. *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae [...]*, collegit et in seriem chronologicam digessit Georgius PRAY, edidit, auctarium adiecit Iacobus Ferdinandus MILLER, 2. köt (Pestini: Thomas Trattner, 1816), 1:122. Pázmány maga is csak egy alkalommal nevezi a két országgyűlést lekicsinylően „konventcskéknak” (*conventiculi*), egyébként a beszercebányai diétára a *comitia* szóval hivatkozik, és ugyan illegitimnek tartja, de azért, mert az egyházi rend nem képviseltette magát rajta, és ennek ellenére fogadták el a törvényeket. Egyébként „Comitia quidem autoritate Sacratissimae Caes. Regiaeque Majestatis Inducialium diplomatum vigore ut fierent, obtinuerant.” – írja Pázmány a *Vindiciae*-ben (21.).
- 10 A pozsonyi országgyűlésen elfogadott 27. törvénycikk. KATONA, *Historia critica*, XXX, 290. Magyarul: ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 203.
- 11 A kezesek megérkezése után a pozsonyi országgyűlésen egyedül Lépes Bálint kalocsai érsek, kancellár vett részt mint a királyi biztosok egyike. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:530.

amint azt szerinte Dóczy András bebörtönzése is bizonyította.¹² Pázmány aggodalma megalapozott volt, ugyanakkor az egyházi vezetők távolmaradása később az egyik érvként szolgált a primás számára a *Vindiciae*-ben, hogy kimutassa, a beszercebányai országgyűlés illegitim, és az azon hozott törvények érvénytelenek.¹³

A Beszercebányán megjelenő, zömükben protestáns rendek miután Bethlent királlyá választották, augusztus végén benyújtották az általuk kidolgozott törvényeket elfogadásra az új uralkodó elé. A vallásügyi határozatok egy része a szabad vallásgyakorlatot, illetve a felekezetek közti egyenlőséget biztosította, ami leginkább a katolikus egyházat érintette érzékenyen. Így az 1. cikkely megerősítette azokat a pozsonyi diétán elfogadott artikulusokat, amelyekben a szabad vallásgyakorlatot kiterjesztették a templomokra, és a katolikusokat kötelezték a protestánsoktól elvett templomok visszaszállására.¹⁴ Az 5. cikkely kimondta, hogy a felekezetek egyenlősé-

12 „Az minemő salvus conductust az erdélyi fejedelem kiküldött, abban is sok akadémikim vadnak; mert csak magátul és maga hadairúl felel, hogy azoktul bántásom nem leszen. Tudja penig azt kegyelmed, hogy most sok idegen hadak vadnak ott az tájon; az is nyilván vagyon kegyelmednek, hogy a szegény Dóczy uramot nem az erdélyi fejedelem hadai fogták meg, de ugyan megfogták. Ennekfelette oly clausulák is vadnak abban az salvus conductusban, melyek de industria láttatnak oda helyezettetni, hogy exceptio lehessen az dologban.” – írta Pázmány Forgách Zsigmond nádornak Bécsből még 1619. november 20-án. PPÖL I, 210. Pázmány a beszercebányai gyűlést megelőző titkos tanácsi ülésen is Dóczyra hivatkozva bojkottálta a diétán való részvételt. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:545.

13 Bethlen vélhetőleg azért nem küldött kezeseket, mert valóban el akarta fogatni Pázmányt az első adandó alkalommal. Thurzó Szaniszlóhoz 1620. március 2-án kelt levelében írja: „Pázmánt pedig, minthogy nem napig, hanem in perpetuum exulálták az statusok, kegyelmed el ne mulassa, hanem mindjárt abban laboráljon, hogy megfogathassa mint ország proscriptusát és küldje alá ide Kassára. Ezek kegyelmednél in alto silentio legyenek, senki ne értse ilyen szándékát, talám az úristen azért hozta alá közönkben, hogy meglakolják országa ellen való sok machinálásiról.” SZILÁGYI Sándor, kiad., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879), 168. A Hanuy-féle levelezéskiadás alapján Pázmány ugyanennek a Thurzó Szaniszlónak panaszkodott volna egyebek mellett száműzetéséről 1620. március 17-én kelt misszilisében. PPÖL, I, 226–228. A levél némely mondata komolyan elgondolkodtatja az olvasót, hogy vajon tényleg Thurzó volt-e a címzett. „Veszem eszemben, hogy Kglđ peregrinus est in Izrael, és nem tudja az megtörtént dolgokat. [...] Kglđet és engemet proscibáltak.” PPÖL I, 226. Hanuy Ferenc Barabás Samu közlése alapján rendezte sajtó alá a levelet a Pázmány-levelezés kiadásába. BARABÁS Samu, „A Thurzó levéltárczájából”, *Történelmi Tár* 4 (1881): 706–726, 707–709. Thurzó Szaniszló Bethlen híveként pontosan tudhatta, milyen törvényeket fogadtak el a pozsonyi országgyűlésen, és ő biztosan nem szerepel az ott száműzöttek között. (Vö. KATONA, *Historia critica...*, XXX, 290.) Pázmány a levelet vélhetőleg az épp Lengyelországban tartózkodó és a távollétében szintén proskribált Homonnai Drugeth Györgynek írta. A levelet Bethlen hívei elfoghatták, így kerülhetett be Thurzó Szaniszló levelezése közé.

14 KATONA, *Historia critica*, XXX, 495–496. A bécsi béke és az 1608. koronázás előtti 1. törvény-cikk általánosságban rendelkeztek a szabad vallásgyakorlatról, viszont az annak helyszínéül szolgáló templomok használatáról nem esett bennük szó. A templomhasználatra vonatkozó kegyúri jog azonban sok esetben akadályozta a patrónusétól eltérő felekezetű híveket vallásuk szabad gyakorlá-

ge végett a római katolikusoknak is három (egri, nyitrai, győri) püspökük legyen, úgy miként az evangélikusoknak is három szuperintendensük van, évi 2000-2000 forint jövedelemmel.¹⁵ A 8. artikulus értelmében a katolikus egyház jövedelmeit és birtokait az ország közszükségleteire és a végvárok fönntartására kell fordítani. Ezért a püspökségek, az esztergomi érsekség, nagyobb prépostságok és apátságok, káptalanok birtokait a korona elidegeníthetetlen javainak nyilvánították. A törvény indoklásában az állt, hogy a „papság a javaival visszaélt; azokat nem az istentisztelet emelésére szentelte, hanem egyesek dölyfük táplálására, feslett életmódra, és a haza nyugalmanak megzavarására használták; az egyháziak ahelyett, hogy a közjó érdekében fáradoztak volna, nyilvános és magán tanácskozásokban mindig akadályul szolgáltak az ország jólétét és biztonságát célzó megállapodásoknak”.¹⁶ Az általános-ságban megfogalmazott, közhelyszámba menő vádak már a *Querela Hungariae*ban és Alvinczi *Defensió*jában is előfordultak konkretizált sérelmek formájában, részletesebb kifejtésben.¹⁷ A röpiratokban közölt és az országgyűléseken is hangoztatott rendi gravameneket felidéző kulcskifejezések, közhelyek az artikulusok szövegében immáron a végzések indoklásául szolgáltak. Az említett két pamflet az ország minden bajáért és nyomorúságáért felelősnek kikiáltott „nyírt papság” mellett az esztergomi érsek kártékony tevékenységével is kiemelten foglalkozik. A Besztercebányán elfogadott 24. törvénycikk pedig egyenesen Pázmány Péter száműzését, proskripcióját mondta ki.¹⁸ A példa nélküli határozat indoklásában szereplő közhelyek megint csak

sában. Ezt a helyzetet igyekezett megoldani az 1619–1620. évi pozsonyi országgyűlésen elfogadott végzés, amely szerint a patrónus senkit sem akadályozhat a szabad vallásgyakorlatban, a templomok, temetők és harangok használatában.

15 KATONA, *Historia critica*, XXX, 500–501.

16 „[...] clerus e contra abusus eiusmodi beneficii regni, non ad promotionem divini cultus, sed ad momentum sui fastus, et nonnulli luxuria quoque, ac in perturbationem patriae, ipsa usurpavit. Tantum enim abest, ut ex bonis et redditibus suis publico commodo et usibus inservierit, ut si quando consultationes, vel publice, vel privatim, super communi bono, tutaque et secura permansione regni institutae fuissent, semper eam impedierit.” KATONA, *Historia critica*, XXX, 505. A határozat részleges magyar fordítása: ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 2:232.

17 *Querela Hungariae: Magyarország panasza* ([Kassa: Festus, 1619]) RMK I 507, E3r–[v]; [ALVINCZI Péter], *Querelarum in clyti regni Hungariae adversus corruptelas Jesuiticas Augustae Windelicorum recusas Defensio* ([s. l.: s. n.], 1620). (A továbbiakban: *Defensio*). RMNy App. 115. Magyar fordítása: ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, s. a. r., ford., jegyz. HELTAI János, Bibliotheca Historica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989), 7–91.

18 Az 1619–1620-as pozsonyi országgyűlésen született 27. törvénycikk tulajdonképpen már megelőlegezte az érsek száműzését, amennyiben kimondta, hogy „Pázmány Péter, Balásfi Tamás, Homonnai György, Kendy István, Herencsényi István és Hetei András és a hozzájuk hasonlók a fejedelemtől semmiképpen kegyelmet ne nyerhessenek; a legközelebbi országgyűlésen pedig az országból ünnepelesen kiltassanak és soha többé ide visszatérniök szabad ne legyen.” ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 2:203.

a hatalommal való visszaélés, a fényűzés, a közjó akadályozása, a közbéke megzavarása.¹⁹ Ezek mellett ugyanakkor megjelennek olyan érvek, amelyek a korban divatos *arcana* irodalmat – vagyis a kormányzás titkos módszereibe bepillantást nyújtó írásokat – idézik.²⁰ Ilyen például a különböző mesterkedések (*diversis practicis*) révén megszerzett érsekség vádja, vagy Pázmány Homonnai Drugeth Györgyhöz intézett és a protestánsok által elfogott levelének bizonyítékként való feltűntetése.²¹ A törvénycikk szövege némely helyen itt is egybecseng a *Defensio* Pázmánnyal foglalkozó passzusával, ahol Alvinczi többek között szintén az érsekség fondorlatos megszerzésével (*artibus*), valamint ősi származással büszkélkedő főnemesek semmibe vételével vádolja az érseket.²² „A rókaagyafúrtságot nyomban oroszláni természettel cserélte fel” kitétel Alvinczi egyértelműen machiavellizmussal vádolja Pázmányt. A közismert Machiavelli-idézet szerint ugyanis a fejedelemnek „hurkot ismerő rókának és farkast rémítő oroszlánnak kell lennie.”²³

A mind tartalmukban, mind megfogalmazásukban rendkívüli és határozottan radikális beszercebányai törvényeket II. Ferdinánd a pozsonyi diéta rendelkezése-

- 19 „Art. XXIV. Quia vero Petrus Pazman, ex ordine Iesuitico *diversis practicis* in archiepiscopatum Strigoniensem non ita pridem evectus in tantum fastui et luxuriae deditus erat, ut non bonum, non commodum et salutem regni publicam promoveret, sed *spretis et postpositis illustrium et antiquarum familiarum heroibus sese extollere*, omniaque pro libidine facere et attentare praesumebat; sicque non solum ex eo tempore, quo eandem dignitatem adeptus erat, verum et antea, dum in ordinis Iesuitici societate exstiterat, se malum patriae civem cum scriptis, tum verbis ac etiam ipsis factis publice et manifeste ostendit et declaravit, ita nimirum, ut praesentis motus regni causa auctorque et occasio fuerit; factoque motu malorum suorum conscientia territus e regno profugerit; nihilque eorum, quae in perniciem ipsius regni inveniri possent, praetermiserit; quemadmodum *ex litteris eius ad Georgium quondam Homonnai exaratis et interceptis evidentissimum documentum exstaret*: ob hoc idem, tamquam turbator regni et publicae pacis, vigore huius statuti, unanimi voto et consensu regnicolarum proscibitur, et perpetuus exsul habetur.” KATONA, *Historia critica*, XXX, 528. (A kurzivált kiemelések tőlem – B. O.)
- 20 A politikai *arcana*val foglalkozó irodalomhoz, illetve annak szakirodalmához lásd bővebben ALMÁSI Gábor *Secretissima instructio* elé írt bevezető tanulmányát. ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében* (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014), 23.
- 21 Lásd a 19. jegyzetben lévő citátum idevágó kiemelését. Az elfogott levélről lásd a 13. jegyzetet.
- 22 „Postquam enim Pazmann, quadrato deposito ornamento ejurato ordine Iesuitico, Gnathonicis artibus, Archiepiscopatus Strigoniensis insignia, indignus *in praejudicium et vilipendium verorum Regni Nobilium, generosa juxta ac antiqua stirpe coruscantium* (a quibus publicae pacis turbator, liberae religionis euersor in Comitatu Aba-Vyuariensi non pridem pronunciat; a quibus vitae suae metuens e conuentu extrusus clam se Cassouia subduxerat; a quibus capite et fide diminutus, et in conscientia cauteriatus proclamatus fuerat) extorsit: illico a *Vulpino ad Leoninum transiens ingenium*”. [ALVINCZI], *Defensio*, 7; Magyarul: ALVINCZI, *Magyarország panaszainak megoltalmazása...*, 14.
- 23 Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*, ford. LUTTER Éva (Budapest: Kossuth, 1978), 18.

ivel együtt érvénytelenítette a cseh felkelés bukását jelentő fehérhegyi csata (1620. november 8.) után.²⁴ A király neve alatt megjelent rendelkezés indoklásában kemény hangon bírálta Bethlen egész addigi politikai pályafutását (Báthory Gábor megbuktatásától kezdve az események ismertetését), és azzal együtt hitszegő, színlelő magatartását.²⁵

Pázmány, aki akár néhány héten belül is képes volt előállni cáfolattal az őt vagy a katolikus ügyet támadó írásokra,²⁶ az augusztus végén elfogadott beszercebányai végzések után kivárt, és vélhetőleg csak a törvények annullálását követően, tehát 1620. december 10. után fogott hozzá a *Vindiciae ecclesiasticae* megírásához. A mű II. Ferdinándhoz szóló ajánlása december 26-i keltezésű, a primás tehát körülbelül két hét alatt készülhetett el a röpirattal. A gyors alkotói munkát segíthette, hogy több, a *Vindiciae*-ben kifejtett és hosszasan taglalt katolikus sérelmet, valamint a katolikus egyház és

24 Az 1620. december 10-ei keltezésű *Edictalis Cassatio (Sacratissimae Caesareae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestatis), Iniquae praetensa, et ipso Iure nullae Electionis, Gabrielis Bethlen, in Regno Hungariae. Nec non actorum omnium, tractatorum, et conclusorum in conventu Posoniensi et Novizoliensi, Annullatio* (Viennae: [s. n.], 1620) (RMK III. 1285).

25 A rendelet Bethlen azon politikai „húzásait” (*machinationes*) emeli ki, amelyek jól illusztrálták az erdélyi fejedelem jellemét, színlelését („simulandi”), hazugságait („fingendi”), hízelkedését („verborum lenocinia”). Így említésre kerül, hogy Bethlen már nem sokkal a nagyszombati szerződés 1619-es megerősítése után szervezkedni kezdett a Habsburgok ellen, és ezt magyar vezető hivatalnokoknak küldött levelekkel akarta leplezni. Emellett a Bethlentől csúnyán rászédett Dóczy András kinos esetét is felidézi az írás. *Edictalis Cassatio*, [A3v]–[A4r]. Dóczy megvezetéséről bővebben lásd: SZEKFI Gyula, *Bethlen Gábor: Történelmi tanulmány*, 2. kiad., bev. PAMLÉNYI Ervin (Budapest: Helikon, 1983), 88–89. A törlési rendelet megemlíti Bethlen törökösségének a *Secretissima instructio* alapján elhíresült bizonyítékát, tudniillik a Lipppa környéki erdélyi várak török kézre való átjártását. Emellett a titokban Karakas Mehmed pasának ígért Vác ügyét is szóvá teszi az írás azzal együtt, hogy Bethlen az árulást a király nyakába próbálta varrni. *Edictalis cassatio*, [Bv]. Ezek után nem meglepő, hogy a *Cassatió*t az az antwerpeni Abraham Verhoeven (1575–1652) is kiadta, akinek műhelyében más, a Habsburgokat támogató propagandakiadványok is megjelentek, köztük a *Secretissima instructio* három latin nyelvű kiadása 1620-ban. *Historica narratio de Rebellionem Hungarorum per Betlenum Gaborem procurata, sive Sacratissimae Caesareae [...] Majestatis Edictalis Cassatio [...]* (Antverpiae: Abraham Verhovius, 1621). ALMÁSI, *Secretissima instructio...*, 63. Verhoeven propagandaterjesztő tevékenységéhez lásd: Kees TESZELSZKY, „Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején 1604–1626”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 202–244 (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013), 222.

26 Elsősorban az 1609-es év gyors ütemben zajló vitáiról-váltásaira gondolhatunk, vagyis az *Öt szép levél*re, majd Alvinczi erre adott és mára elveszett válaszára felelő *Megrostálásra*. A művek modern kritikai kiadásai: PÁZMÁNY Péter, *Egy keresztény prédikátortól, S.T.D.P.P. Az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott Öt szép levél (1609) – Egy tudakozó prédikátor nevével íratott Öt levél (1613)*, s. a. r. HORVÁTH Csaba Péter, Pázmány Péter Művei, Kritikai Kiadás 10 (Budapest: Universitas Kiadó, 2019); PÁZMÁNY Péter, *Megrostálás (1609)*, s. a. r., jegyz. BÁTHORY Orsolya, Pázmány Péter Művei, Kritikai Kiadás 9 (Budapest: Universitas, 2017).

a klérus jogainak és kiváltságainak védelmére szánt számos érvet és gondolatmenetet Pázmány már egy szintén II. Ferdinándhoz címzett, 1620. január 16–18-ra datált levelében megírt.²⁷ A pozsonyi országgyűlés végzései ellen szóló ún. protestáció egyes állításai visszaköszönnek a *Vindiciae* bizonyos témaegységeiben, immár közjogi érvekkel alátámasztva. A levél ugyanakkor rámutat egy másik fontos körülményre is. Az érsek ugyanis nehezményezi, hogy a királyi biztosok és Bethlen között zajló fegyverszüneti tárgyalásokon, illetve az azt lezáró megállapodás szövegében egyáltalán nem esett szó az egyházi rend jogaihoz való visszahelyezéséről, sőt a tárgyalások idején fogadta el az országgyűlés a klérus- és egyházellenes határozatokat. Mindezekkel szemben Pázmány kifejezte a tiltakozását.²⁸ Az érsek már ekkor aggódott amiatt, hogy a klérus hallgatása azt a látszatot kelti, mintha beleegyezését adná a jogait csorbító döntésekhez („per suam taciturnitatem idem Status Ecclesiasticus consensisse videatur”), és később a *Vindiciae* első fejezetét szinte teljes egészében annak szenteli, hogy megmagyarázza, miért nem hagyhatja szó nélkül a történeteket, noha legszívesebben csöndben maradna. A „hallgatás” nyilván abból is adódott, hogy Pázmány és a püspökök nem mertek részt venni a rebellis országgyűléseken, így az érsek a királyt próbálta rávenni, hogy biztosai révén erélyesebben lépjen fel a papság ügyében. Ehhez járult még hozzá, hogy az emigrációban lévő magyar főpapok véleményét (Pázmányét főleg), ha ki is kérték a titkos tanácsi üléseken, saját ügyükre nézve túlságos befolyással nem rendelkezhettek, már csak azért sem, mert az udvart egyelőre elsősorban Bethlen politikai és területi térnyerése aggasztotta, nem pedig a magyar klérus általános pozícióvesztése.²⁹ A Bécsben tartózkodó főpapok személyükben is megtapasztalhatták, hogy az udvart különösebben nem foglalkoztatta az egyházi rend ügye, mindennapi megélhetésüket ugyanis teljes egészében maguknak kellett biztosítaniuk.³⁰

27 PPÖL I, 220–222.

28 PPÖL I, 221. „[...] in illis Tractatibus atque Conclusionibus et desuper emanatis Diplomatus, Literisque Judicialibus [helyesen: Inducialibus] Status Ecclesiastici, restitutionisque ejusdem in integrum prorsus nulla mentio facta, [...]” Ugyanerről ír a már említett 1620. március 17-én kelt levelében: „Induciát kértünk uram Bethlennél Szent Mihály napig, addig egész Magyarországot mind, valamint bírta, úgy engedék neki. És noha az egész ecclesiasticus statust minden jószágátul megfosztotta, személyeket ex ordine statuum kirekesztötte, és csaknem funditus az egész catholica religiót letörlötte, de ezekről semmi emlékezet nem Jött az induciákban.” PPÖL I, 226.

29 Erre enged következtetni, hogy II. Ferdinánd súlyosabb áldozatok meghozására is kész volt, csak hogy a fegyverszünet megkötésével időt nyerjen. Lásd a fegyverszüneti megállapodás szövegét: *Gabrielis Bethlenii principatus...*, 120–124.

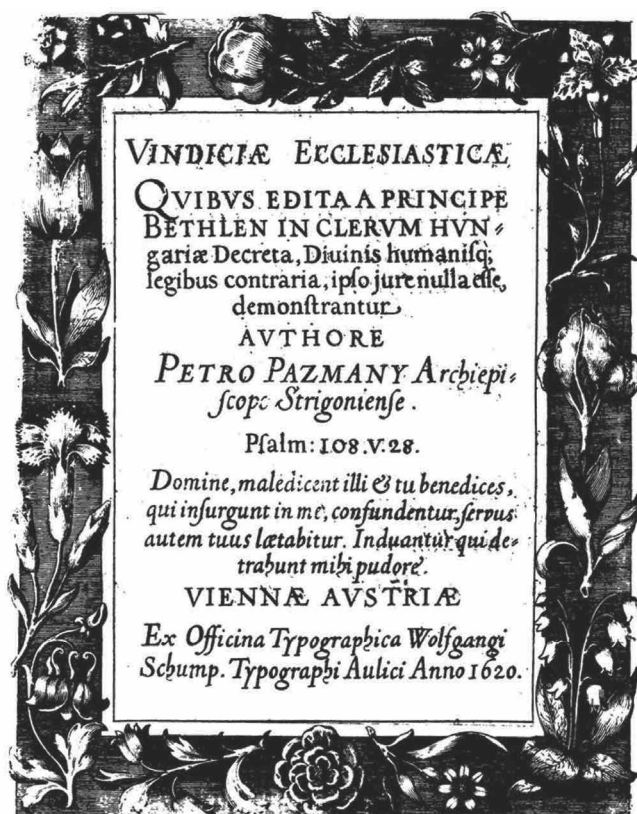
30 Pázmány a már említett 1620. március 17-i levelében (lásd a 13. jegyzetet) így panaszkodik: „Én egy talpalatni földet, egy pinz jövedelmet septembertől fogva nem bírok; [...] soha bizony, miolta itt vagyunk, senkinek közülünk egy falat kenyeret (nem hogy egyebet) senki sem adott. Én is, minthogy csak úgy jöttem vala ide, hogy Poson oltalmára segítséget kérjek, nem is hittem, hogy Posony oly könnyen elveszessék, mindenömöt oda vesztöttem. [...] kevés magammal megvontam magamot; nem tu-

A király katolikus vallásüggyel kapcsolatos hozzáállása vélhetőleg a fehérhegyi csata után meginduló politikai alkudozásoknak köszönhetően megváltozott. A pozsonyi és besztercebányai országgyűlések határozatait érvénytelenítő rendeletének szövegébe ugyanis bekerültek a katolikusok szabad vallásgyakorlatát és az egyházi rendet érintő jogsértések.³¹ Az *Edictalis cassatio* latin szövegét olvasva ugyanakkor az a benyomásunk támad, mintha Pázmány stílusa, fordulatai köszönnének vissza. Annak kimutatása, hogy az érsek esetleg valóban közreműködött az érvénytelenítő határozat létrejöttében, természetesen alaposabb filológiai vizsgálatokat igényel. Annyi viszont feltételezhető, hogy a *Cassatio* jelenthette azt a „zöld jelzést” a tiltakozó röpirat megjelentetésére, amelyre Pázmány várt.³² Az a tény pedig, hogy a *Vindiciae*-t az egyik udvari nyomdász, Wolfgang Schump nyomtatta ki, arra enged következtetni, hogy II. Ferdinánd talán nemcsak dedikáltja, de mecénása is lehetett a röpirat megjelentetésének.³³

A *Vindiciae* 1621. február-március körül kerülhetett ki a nyomdából, mivel Pázmány, aki XV. Gergely pápának elküldte a kötetet, az azt kísérő, 1621. március 13-án kelt levelében azt írja, hogy azokban a napokban jelent meg a magyar klérust védelmébe vevő műve.³⁴

dom, meddig vonhatom.” PPÖL I, 226–227. 1620. november 6-án pedig Pázmány és a vele Bécsben lévő püspökök együttesen kérték az uralkodót, hogy foglalja le Bethlen egyik legfőbb hívének, Thurzó Imrének bécsi házáat, vagy legalább tegye rá a kezét a Bethlen-párti magyar polgárok Bécsben kihelyezett pénzére. Kérésük indoklására azt hozták fel, hogy ugyanígy járt el előzőleg Bethlen és Bocskai is a katolikus egyház vagyonával és a császár jövedelmeivel is. PPÖL I, 230–231. Pázmány anyagi helyzete Bécsben a későbbiekben sem javult, sőt súlyos adósságot halmozott fel, mivel száműzetésében nem volt számottevő jövedelme. 1621. februári levelében kérte II. Ferdinándot, hogy a még meglévő négy száz márkányi ezüstjéből Brünnben pénzt verethessen. TUSOR Péter, „Petri Pázmány Epistulae, acta notationesque inedita”, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 9, 1–2. sz. (1997): 98–99.

- 31 „Deinceps [...] indignissimis contumeliosisque fidelium Nostrorum tam Ecclesiasticorum quam saecularium oppressionibus grassatus Bethlen [...] profanatisque ac devastatis Catholicorum templis, expulsis vel occisis Sacerdotibus, bonis Ecclesiasticis occupatis”. *Edictalis cassatio*, [A4r]. „Status Ecclesiastici vetustissimam praerogativam abrogandam censuerunt: bona Ecclesiastica omnia profanis usibus addixerunt [...]” [A4v]. „[...] in Conventu Poseniensi aut Novizoliensi contra jura nostra Regia, contra Ecclesias Dei ac Statum Ecclesiasticum contra Leges, libertates ac antiquas Regni nostri Hungariae laudabiles consuetudines [...]” *Edictalis cassatio*, [B2v].
- 32 Almási Gábor szerint *Vindiciae* megírásában a közlő reváns reménye is közrejátszhatott. ALMÁSI, *A Secretissima instructio...*, 56.
- 33 Wolfgang Schump (†1623) 1615-ben költöztette át nyomdáját Innsbruckból Bécsbe. 1617-től haláláig ő volt az udvari nyomdász (*aulicus typographus*). https://data.bnf.fr/fr/12231007/wolfgang_schump/ (Az utolsó letöltés ideje: 2019. szeptember 7.) A nyomdahely megjelölése nélkül megjelent *Edictalis cassatio* is valószínűleg az udvari műhelyben, Schumpnál jelent meg, és a *Vindiciae*-vel való tipográfiai hasonlósága is erre enged következtetni.
- 34 „In Patria nostra quanta strage eversa sit Religio Catholica, longum esset hac Epistola complecti: Offero Sanctitati Vestrae brevem pro Clero Ungarico Apo[logiam, a me his] diebus editam, ex qua Religionis Catholicae detrimenta Sanctitas Vestra cognoscere dignabitur.” PPÖL I, 237.

Pázmány Péter *Vindiciae ecclesiasticae* című röpiratának két kiadása közül a korábban megjelent és ritkább, ún. „virágos” változat (RMK III. 6087) címlapja

Jóllehet Fraknói Vilmos Pázmány-monográfiájában közölt egy viszonylag hosszabb áttekintést a *Vindiciae*-ről annak harmadik fejezetétől kezdve az ismertetést, mégis érdemes egyrészt néhány mondatban összefoglalni a kihagyott részeket, másrészt a jogi érveken alapuló argumentációkra fókuszálva ismertetni a művet.³⁵ Az

35 A röpirat tartalmi bemutatását indokolja az is, hogy Fraknói Vilmos maga is egyházi személy (váradikános, arbei címzetes püspök) lévén, némileg elfogultan tárgyalja a *Vindiciae*-t. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:557–565. Hasonló elfogultsággal találkozunk protestáns oldalon is. ZSILINSZKY Mihály kissé ironikusan ugyan, de elismeri Pázmány retorikai ügyességét és díjazza a klérus ügye iránti elkötelezettségét, azonban szerinte az érsek bizonyos tényeket figyelmen kívül hagyott, és noha következtetései formailag helyesek, mégsem felelnek meg a valóságnak. ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 2:242–244.

állam = hajó toposz köré szerveződő allegórián (törvényes uralkodó = kormányos, konszolidáció = nyugodt kikötő, II. Ferdinánd = a navigációban fontos Sarkcsillag) alapuló ajánlásban Pázmány arról igyekszik meggyőzni II. Ferdinándot (illetve az olvasót), hogy a katolikus egyházat, főként a papságot ért jogi támadás, illetve az az elleni tiltakozás nem pusztán a klérus belügye, hanem az hatással van általában a vallás (a katolikusok szabad vallásgyakorlata) és ezzel összefüggésben a köznyugalom visszaállításának ügyére is. Bethlen Gábor neve már a dedikációban előkerül azzal a minősítéssel, hogy ő volt az, aki „a jogsértést sugalmazó tanácsokra hallgatva elvállalta az egyházi rend méltóságának teljes tönkretételét és koholt vádakkal való megsemmisítését”.³⁶ Pázmány szerint Bethlen és hívei elsősorban kálvinista vallásuk miatt voltak képesek ekkora bűnre, hiszen Kálvin egyes írásai sem nélkülözik a blaszfém gondolatokat, amelyekre az érsek hoz is néhány, a kontextusukból kiragadott példát.³⁷

A *Vindiciae* első fejezetét Pázmány lényegében annak szenteli, hogy megindokolja, miért fogott bele mégiscsak a röpirat megírásába, noha legszívesebben válasz nélkül hagyta volna a beszercebányai végzéseket, főleg miután már az uralkodó is érvénytelenítette azokat. A primás végül az egyházáért felelős főpásztor köteleességérzetével magyarázta a válaszadást. A továbbiakban a *Vindiciae ecclesiasticae* közjogi-politikai röpiratként elsősorban a hatályos jog, a magyar Corpus Juris, vagyis a *Decreta, constitutiones et articuli regum inclyti regni Hungariae* (Nagyszombat, 1584) és a *Tripartitum* (Bécs, 1517) alapján bizonyítja, hogy a beszercebányai végzések ellentétesek mind a világi, mind az egyházzal.³⁸ Pázmány érvelése a történeti hagyományra épül a Szent István-i államalapításból két lényeges elemet emelve ki, a kereszténység felvételét és a törvényalkotást. A mindenkor magyar király egyik legfőbb kötelessége volt a katolikus vallás és a papság törvényekkel való védelme, ezen még a reformáció terjedése sem üthetett rést.³⁹ Pázmány 1523 és 1563 közötti időszakból nyolc olyan törvényt idéz, amelyek az eretnekségek elharapódzását kívánták megátolni.⁴⁰ A fordulópontot szerinte az 1606-os bécsi béke elfogadása

36 *Vindiciae*, A3[r]–[v].

37 *Vindiciae*, [A3v].

38 *Decreta, constitutiones et articuli regum inclyti regni Hungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum sesquimillesimum octogesimum tertium [1035–1583] publicis comitiis edita, cum rerum indice copioso*, kiad. MOSSÓCZY Zakariás ([Nagyszombat: Typ. Telegdy], 1584). Pázmány *Hármaskönyvre* való utalásaiból nem tudjuk eldönteni, hogy a jogszabály-gyűjtemény melyik kiadását használhatta. A *Vindiciae*-ben hivatkozott szöveghelyeket a *Hármaskönyv* magyar nyelvű internetes kiadása alapján adom meg: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (Az utolsó hozzáférés időpontja: 2019. 09. 03.) A továbbiakban: HK.

39 *Vindiciae*, 6.

40 *Vindiciae*, 8–9. Pázmány is hivatkozik a közismert „Lutherani omnes comburantur” (1525. évi 4. tc.) cikkelyre, amelyet a többi, 1525-ben hozott törvénnyel együtt 1526-ban hatályon kívül helyeztek.

jelentette, amikor is „hogy véget vessenek a felkeléssel járó erőszak okozta szenvedésnek, valamint hogy távol tartsák a török és Bocskai fegyvereit, a bécsi békével az összes vallás szabadságát kizsarlották az egyházi rend tiltakozása ellenére. Történt mindez azoknak a politikában résztvevő katolikusoknak a hibájából, akiket a későbbi tapasztalat tanított meg arra, hogy a vallást érő jogsérelem nem váltja ki az ország közbiztonságát, viszont utat enged az újabb és még súlyosabb zendülések számára.”⁴¹ Pázmány ugyanakkor hozzáteszi, hogy a bécsi békével a protestánsoknak tett engedmények mellett legalább a katolikusok szabad vallásgyakorlata megmaradt, templomaikat és a papságot is sértetlenül hagyták. A rendek által Bethlennek benyújtott koronázási hitlevél első cikkelye éppen ezt a helyzetet kívánta eltörölni azáltal, hogy „a bécsi béke és II. Mátyás törvényeinek minden egyes, a római katolikus papságra és annak jószágaira vonatkozó szabályozását, továbbá a jezsuita rendet érintő cikkelyét teljes egészében semmisnek nyilvánítja, eltörli, érvényteleníti, csakúgy, mint az ország általános rendelkezéseiben elfogadott cikkelyeket.”⁴² A primás ezt, valamint a beszercebányai határozatok közül a 8. és a saját száműzését kimondó 24. artikulust tartotta a leginkább méltánytalannak és önkényesnek.

Pázmány még ugyanebben a fejezetben ismerteti azokat a törvényeket, amelyek évszázadokon át előjogokat, mentességeket és szabadságokat biztosítottak a klérus tagjainak. Kitér a főpapokat, közülük is az esztergomi érseket megillető jogokra, és külön passzusban tárgyalja az egyháziak ingó- és ingatlanjavadalmaira, javadalmasására vonatkozó jogszabályokat. Ezek a történeti, jogi bizonyítékok/érvek a röpirat további fejezeteiben a beszercebányai határozatok cáfolatának megalapozását szolgálták.

Pázmány a harmadik fejezetben hét pontba rendezve fejt ki, hogy a végzéseket eleve semmisnek és érvénytelennek kell tekinteni, minthogy nem törvényes módon alkották meg és fogadták el őket. Magyarországon egyedül a megkoronázott király alkothat törvényeket a *tripartitum*i értelemben vett nép beleegyezésével.⁴³ Bethlent hiába választották királlyá az országgyűlésen, nem koronázták meg, és kálvinista vallása eleve alkalmatlanná tette a trón elfoglalására. Pázmány az *Intelmek* egyes fejezeteire hivatkozva állítja, hogy törvényeink „a katolikus hitet köve-

CSEPREGI Zoltán, „»Lutherani omnes comburantur«: legenda, források, rekonstrukció”, in *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály és SZÁRAZ Orsolya, *Loci Memoriae Hungaricae* 3 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015), 30–40.

41 *Vindiciae*, 9.

42 *Vindiciae*, 13–14. A hitlevél szövegét lásd KATONA, *Historia critica*, XXX, 468–469.

43 *Vindiciae*, 16.

telik meg minden magyar királytól”.⁴⁴ A besztercebányai gyűlés nem tekinthető legitim országgyűlésnek, minthogy a főpapok, köztük a prímás nem voltak jelen, márpedig a királykoronázás az esztergomi érsek privilégiuma – írja Pázmány Révay Péter *De sacrae coronae regni Hungariae* (Augsburg, 1613) című művét citálva.⁴⁵ Ráadásul Magyarországnak II. Ferdinánd személyében van törvényesen megválasztott és megkoronázott királya, akit nem lehet csak úgy megfosztani uralkodói jogától. Bethlen királlyá választása azért is aggályos, mert az országgyűlésen megjelent rendeket a fejedelem hívei megfenyegették, fegyveres csapatokkal vették körül a tanácskozás helyszínét.⁴⁶ II. Ferdinánd, mivel a fegyverszüneti megállapodásban szerepelt, engedélyezte a gyűlés összehívását az uralkodó, az egyházi rend és a többi rend közötti megegyezés megteremtése végett. Miután azonban bebizonyosodott, hogy a valódi cél az ellentétek továbbmélyítése, királyi biztosaival feloszlatta a gyűlést.⁴⁷ Ennek dacára és a királyhoz hű vármegyék tiltakozása ellenére választották meg Bethlent uralkodónak.⁴⁸ Az erdélyi fejedelem ezzel megszegte 1613-as beiktatásakor tett esküjét, miszerint „a keresztyénsséggel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédságot és békességet szorgalmatosan megőrzi”.⁴⁹ Ugyanígy megsértette az 1615. és 1617. évi nagyszombati szerződéseket,⁵⁰ ahogy azon ígéretét is megszegte, „hogy az erdélyi fennhatóság alá tartozó erődítéseket és határokat soha nem fogja a koronától elidegeníteni”.⁵¹ A besztercebányai törvények érvénytelen volta mellett szól az is, hogy – amint az a *Tripartitum*ban is szerepel⁵² – a főpapok is a nemességhez tartoznak. Márpedig a magyar nemesség elsődleges kiváltsága, hogy kizárólag a törvényesen megkoronázott uralkodó hatalma alatt áll. „Mivel jogilag Bethlen fejedelem és hívei hatalma alatt egyetlen egyházi, vagy akár csak egy aprócska nemesi személy sem áll, nagyon is helyesen ragaszkodunk ahhoz, hogy semmilyen törvényt nem hozhatnak ellenünk, és semmiféle ítéletet

⁴⁴ *Vindiciae*, 17.

⁴⁵ *Vindiciae*, 18.

⁴⁶ *Vindiciae*, 20.

⁴⁷ 1620. augusztus 15-én.

⁴⁸ *Vindiciae*, 21.

⁴⁹ *Vindiciae*, 21. Bethlent az 1613. október 21–29. között tartott kolozsvári országgyűlésen választották meg fejedelemnek. A beiktatásról szóló kiadványra utal Pázmány. *Rerum in Transsylvania anno Domini 1613. toto mense Octobri gestarum ordo et series [...]* (Claudiopoli: typis Helthanis, 1613). RMNy 1058. Kiadva: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*, szerk. SZILÁGYI Sándor, 21 köt., Monumenta Historiae Hungarica: Comititalia (Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1875–1898), 6:346–365, 358 (a továbbiakban: EOE VI).

⁵⁰ A nagyszombati szerződésekről lásd: OBORNI Teréz, „Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)”, *Századok* 145 (2011): 877–914.

⁵¹ *Vindiciae*, 21.

⁵² HK, 1, 9, 4.§, 7.§

nem mondhatnak ki ránk.”⁵³ Pázmány hétpontos érvrendszerének utolsó tételében Szent István, Szent László és I. Kálmán törvényeire hivatkozva jelenti ki, hogy személyi keresetekben világi bíró nem idézhet be egyháziakat, és „világi ember tanúságát papi rend ellen senki el ne fogadja”.⁵⁴ Mindezekből Pázmány azt a konklúziót vonja le, hogy „a papság Bethlen általi megbélyegzése, letétele, elnyomása meg gondolatlanul és jogszerűtlen módon történt. Nyíltan és ünnepélyesen kijelentjük, hogy Bethlen fejedelem és követői személyünkről nem ítélnének.”⁵⁵

Pázmány a negyedik fejezetben a vezető egyháziakkal szemben hozott döntéseket, köztük saját proskribálását, igazságtalan és jogsértő bírósági ítéletekként mutatja be, amelyek kimondása előtt teljességgel mellőzték a bírósági eljárásokban szokásos lépéseket, azaz nem történt vádemelés, törvényszéki vizsgálat, a vádlottak beidézése, tanúkihallgatás, a vádlottak távollétükben nem védekezhettek stb. Érvelése szerint, minthogy a főpapok nemesek, a *Tripartitum*ban szereplő sarkalatos nemesi kiváltságok őket is megilletik.⁵⁶ A négy legfőbb nemesi jog közül mindjárt az első kettőt sértik a besztercebányai végzések.⁵⁷ Pázmány szerint Bethlen ezzel precedenst teremtett a nemesi előjogok bármikori megsértéséhez. „Egy és ugyanazon szabadsággal él az egyházi rend és a magyar nemesség is, [...] ezért az utókor számára is ártalmas például szolgál, hogy Bethlen aláássa és eltörli a magyar nemesség lényegében valamennyi előjogát, úgy, hogy minket sem be nem idéz, sem a bizonyítás terhét nem rója ránk, csak az ítéletet mondja ki felettünk. És ne legyenek kétségeid: ami ma velünk történik, holnap majd veled esik meg. Mert miről is van szó? Ha ma Bethlennek szabad a nemesség előjogait a Királyság akárcsak egyetlen tagjában is megsérteni, majd tilos lesz neki holnap egy másikban?”⁵⁸

Pázmány állítása szerint két tiltakozó levelet is írt az országgyűlésnek, az egyikben az egyházi rend előjogait védte, a másikkal saját ártatlanságát kívánta bizonyítani, ezek azonban, noha Forgách nádor felolvastatta őket, süket fülekre találtak.⁵⁹

53 *Vindiciae*, 22.

54 I. István második törvénykönyve, 3, 1§.

55 *Vindiciae*, 22.

56 *Vindiciae*, 24.

57 HK 1, 9, 1§, 4. §

58 *Vindiciae*, 25.

59 *Vindiciae*, 25. „Perlatum ad me fuit, Betlenium auide bonis Ecclesiasticis inhiantem in eo esse, ut Ordinem Ecclesiasticum Conuenticuli Nouizoliensis suffragio, bonorum possessione deturbaret. Ideoque mature ad eos qui Nouizolij conuenerant binas exarui literas, quarum alterae meam proprie personam, alterae totum Statum Ecclesiasticum concernebant. [...] Repraesentatae fuere hae literae per Dominum Ungariae Palatinum, ac in publico perlectae, praeualuit tamen Betlenij potentia”. Sem a Pázmány-levelekiadásban, sem más forrásban nem találtam nyomát a két levélnek és a szakirodalom sem tud ezekről.

A *Vindiciae* ötödik fejezete a katolikus egyház vagyonának elidegenítését megcélzó határozat jogsértő voltát kívánja bizonyítani. Eszerint az Istennek szentelt vagyon elvétele és világiaknak történő odaítélése ellenkezik a Szentírással és a kánonjoggal, csakúgy, mint a magyar törvényekkel, és a természetjogot is sérti. Pázmány jogi bizonyítékai megint csak két első szent királyunk törvényei, valamint a *Hármaskönyv*, ezek alapján az egyháznak örök alamizsnául adott jószágokat, minthogy azok Istennek lettek adva, elvenni nem lehet. Minthogy Pázmány már előzőleg bizonyította, hogy sem Bethlen, sem a Besztercebányán összegyűltek nem rendelkeztek felhatalmazással a törvényalkotásra, így ez a határozat is semmis. Ráadásul a régi törvényeket nem írhatja felül olyan új rendelkezés, amely sérti az isteni és természeti jogot.⁶⁰

Az írás utolsó, hatodik fejezetében tér rá Pázmány a klérust és a saját személyét elítélő döntések cáfolatára. A határozatokat már csak azért is el kell vetni szerinte, mert indoklásuk elégtelen és hamis. A primás az általa leginkább nehezményezett 8. cikelyt alapos vizsgálatnak veti alá, oly módon hogy annak indoklását négy okra bontva ismerteti és cáfolja. Eszerint az első ok, hogy „a klérus a javadalmakat nem az isteni tisztelet előmozdítására használta”. A primás szerint ez mindössze egy álságos ürügy, a papság elleni támadások valódi oka, hogy Bethlen rá akarja tenni a kezét az egyházi vagyonra. Pázmány ugyan nem részletezte, de ismert tény lehetett, hogy Bethlen a hadműveletek finanszírozására, párthívek szerzésére 1619 végétől egyre-másra foglalt le és zálogosított el egyházi javakat.⁶¹ A primás szerint a protestánsok gyűlöletét a katolikus egyház sikerei miatti félelem táplálja. „Merem állítani” – írja Pázmány – „hogy az iskolák, szemináriumok, kisszemináriumok, kollégiumok szokatlan és elődeink által nem tapasztalt, gyors és napról napra növekvő sikere, a hittudósok, a kiválóan prédikáló papok sokasága, a példaképpül szolgáló papok tömege, a mindkét nemből való szerzetek vallásos buzgalma, végül pedig a templomok építése, felújítása, tisztelete és díszítése akkora gyarapodást ért el Magyarországon, hogy hacsak az irigy démon nem gördít akadályt a szent vállalkozások elé, úgy tűnik, Pannónia rövidesen ismét a magyar nép régi kegyességében virágozhat.”⁶²

Ugyancsak a 8. törvénycikkben szerepel az a vád, miszerint „a papság az egyházi vagyont hatalmaskodásának kielégítésére használta fel.”⁶³ Pázmány adózási jegyzé-

60 *Vindiciae*, 26–29.

61 FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 1:538. A besztercebányai országgyűlésen elfogadott 8. törvénycikk a Bethlen által önkényesen elidegenített egyházi birtokok felülvizsgálatát a következő diétára utalta. Ugyanez a törvénycikk kimondta a papi javak és birtokok szekularizálását, felsorolva a korona számára lefoglalt birtokokat. A listában nem szereplő egyházi birtokokat Bethlen zálogba adhatta. KATONA, *Historia critica*, XXX, 506–507.

62 *Vindiciae*, 31–32.

63 *Vindiciae*, 32.

kekre és több évre visszamenően vezetett számadásokra hivatkozva jelenti ki, hogy a Magyar Királyság területén működő katolikus egyház valójában messze kevesebb jövedelemmel rendelkezett, mint európai testvéregyházai, mindössze évi 60 ezer forintnyi bevétellel számolhatott. A jóval gazdagabb spanyol, francia, itáliai vagy akár lengyel egyházak jövedelmének bemutatására Giovanni Botero (1544–1617) világhírnévé vált, a *Relazioni universalit* használja fel.⁶⁴ Ugyanakkor kijelenti, hogy saját személyére az érseki jövedelmeknek még az egy harmadát sem fordította.⁶⁵ A klérus kicsapongó életmódjára vonatkozó vádra Pázmány válasza, hogy „csak egy-két pap él könnyelmű életet, akiket ha tetten érnek, a méltó büntetésüket nem kerülik el. Vajon emiatt fel kell forgatni az egész papi rendet?”⁶⁶ Ezt követően Kálvin és Bornemisza Péter írásaira hivatkozva állítja, hogy némely protestáns prédikátorok életvitele sokkal feslettebb, kicsapongóbb volt, mint a katolikus papoké.⁶⁷

Érdekes lehet még a törvény indoklásában szereplő további kitétel cáfolata: „A klérus megzavarja a haza nyugalma. A köz- és magánügyekről tartott tanácskozásokon a közjót és az ország biztos megmaradását célzó megállapodásokat akadályozta.”⁶⁸ Pázmány a vád egyértelmű tagadása után Bethlent szólítja fel, hogy fejtse ki részletesebben, a klérus milyen ügyben, mikor és hol akadályozta az országot érintő tanácskozásokat. A prímás, felidézve Aiszóposz fabuláját a bárányról és a farkasról, visszafordítja a vádat a vádlókra.⁶⁹ Szerinte ugyanis a papság éppen hogy az ország javát, annak köznyugalma szolgált, amikor megakadályozta, hogy Bethlen párhívei végrehajtsák a kizárólag számukra hasznos terveiket, miután a cseh felkelőkkel a pozsonyi országgyűlésen szövetségre léptek.⁷⁰ Az pedig, hogy a főpapok ugyancsak a pozsonyi diétán felléptek a templomfoglalásokkal szemben és tiltakoztak a jezsuiták kitiltása ellen, pásztori hivatalukkal együtt járó kötelességük volt. Pázmány szerint a végzés indoklása azért sem fejtje ki, hogy a klérus milyen megállapodásokat, terveket akadályozott meg, mert kiderülne, hogy „bárkit, aki rendelkezik a szabad tanácskozás és szavazás jogával, és más véleményen van, mást gondol, vagy onkolobzással és a méltóságától való megfosztással meg lehet büntetni. Miféle szólás- és szavazati szabadság az, ha száműzetést és vagyonkolobzást von maga után a lelkiismeret diktálta vélemény, csak azért mert az másoknak nem tetszik?”⁷¹

64 *Vindiciae*, 33–34.

65 *Vindiciae*, 35.

66 *Vindiciae*, 37.

67 *Vindiciae*, 37.

68 *Vindiciae*, 38–39.

69 *Vindiciae*, 39.

70 *Vindiciae*, 40–41.

71 *Vindiciae*, 41.

A hatodik fejezet további részében Pázmány a személyét érintő vádakra tíz pontban reagált. Egyebek mellett cáfolta, hogy önkényesen szerezte volna meg Csuty Gáspár vágsellyei házát, és tagadta több Nyitra, Trencsén, Hont, Esztergom és Komárom vármegyében lévő templom erőszakos elfoglalását.⁷² Ugyancsak kitért a fentebb már említett rágalomra, miszerint „különbéle fortélyok segítségével szerezte meg az esztergomi érsekséget”.⁷³ Ebben az ügyben Pázmány igyekezett arról meggyőzni az olvasót, hogy noha minden tekintetben méltó volt rá, mégsem vágyott az érseki méltóságra, és mintegy a feje fölött döntöttek annak neki ítéleséről.⁷⁴ A csalással, fortélyok révén megszerzett hatalomra vonatkozó rágalmat egyúttal visszafordítja Bethlenre, amikor sokatmondóan célzást tesz arra, hogy ő is tudna mesélni a praktikákról, amelyek Bethlent a fejedelmi székbe juttatták.⁷⁵

A 24. artikulus szerint a felkelés oka és értelmi szerzője az esztergomi érsek volt. Pázmány ezt a vádat is Bethlen ellen fordítja, amikor szenvedélyes kirohanásában költői kérdésekkel (interrogatóikkal) „sorozza meg” ellenfeleit. „Talán én szólítottam fel Bethlent, hogy foglalja el Magyarországot? Én mentem Kassától egészen Telegdig elébe? Én sürgettem, hogy siessen? Én mentem Heidelbergbe azzal az ürüggyel, hogy oda tanulókat kísérek? Én fontam ott az árulás fonalát a rajnai palotagróffal? Én voltam az, aki közvetítőként alkudoztam a csehekkel Prágában? Én hoztam meg a török jóváhagyását és biztosítékait? Én támadtam meg Kassát? Én vertem bilincsbe a főkapitányt? Én öltöm meg a katolikus papokat? Én zavartam össze mindent?”⁷⁶ Heidelberg és a rajnai palotagróf említésével Pázmány egy másik népszerű propagandakiadvány, a *Türkisches Post- und Wächterhorn* alapján tett burkolt célzást arra, hogy Bethlen azért küldte udvari bizalmasainak kíséretében 14 éves unokaöccsét, Bethlen Istvánt Heidelbergbe, hogy az V. Frigyes pfalzi választóval, a későbbi cseh királlyal folytasson titkos tárgyalásokat.⁷⁷ A prímás noha alaptalan hazugságnak minősíti a törvénycikk azon kitételét is, hogy „gazzettei miatti lelkiismeret-furdalástól felzaklatva menekült el az országból,” azért igyekezett magyarázattal szolgálni tettére. Attól tartott, írja, ha a Magyar Királyság területén

72 *Vindiciae*, 41–43.

73 *Vindiciae*, 43.

74 Tusor Péter szerint Pázmányt valóban váratlanul érte érseki kinevezése. TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*, Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae 1/13 (Budapest–Róma: MTA PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat, 2016), 246.

75 *Vindiciae*, 43.

76 *Vindiciae*, 45.

77 A *Türkisches Post- und Wächterhorn*-ban lévő vádat Alvinczi cáfolta a *Defensió*-ban. ALVINCZI, *Magyarország panaszainak megoltalmazása...*, 88–90.

marad, őt is bilincsbe verik, ahogyan azt Dóczy András felső-magyarországi főkapitánnyal tették, két választást hagyva meg neki, tudniillik vagy a vallás és a közjó számára bármiféle haszon nélkül, feleslegesen feláldozza magát, esetleg meghal, vagy kénytelen lesz asszisztálni Bethlen Habsburg-ellenes politikájához (ahogy például erre Forgách Zsigmond nádor is rákényszerült).⁷⁸

A következő vádpont, hogy az érsek az ország romlására törekedett, és ez „teljességgel nyilvánvaló a Homonnai grófhhoz intézett és elfogott leveléből.”⁷⁹ Pázmány válasza erre: „Az aljas árulás kiötlői még a felkelés kezdetén, Homonnai gróf és mások nevében leveleket írogattak a kézírás és pecsét alávaló meghamisításával, és úgy küldözgettek azokat ide-oda, hogy a csalásról mit sem sejtő protestánsok kezébe kerüljenek.”⁸⁰

A többi, szintén elnagyoltan fogalmazott, klisés vádra, miszerint rossz állampolgár lett volna, illetve megvetette az ősi, előkelő családok nagyjait stb. Pázmány is inkább tagadással, illetve a rágalmak visszafordításával, mint érvekre épített cáfolattal válaszolt. Még Fraknói Vilmos is szóvá teszi monográfiájában, hogy Pázmány nem reagált kellő alaposággal az irodalmi, egyházi és politikai tevékenységét egyaránt támadó vádakra, kitért az eseményekben való felelősségének tisztázása, pozitív módon való cáfolata elől, amikor egyszerűen Bethlent és társait okolja a történetekért.⁸¹ A *Vindiciae*-vel mindenesetre elégedett lehetett a bécsi udvar, hiszen Pázmány kellő kompetenciával és meggyőző retorikával védte nemcsak az egyház, az egyházi rend, de a Habsburgok ügyét is. Az olvasók körében is népszerű lehetett a röpirat, mint-hogy nem sokkal az első megjelenését követően a Schump-féle nyomdában elkészült a mű utánnyomása.⁸² A *Vindiciae* amellet, hogy a klérus előjogait, kiváltságait, tulajdonához való jogát kívánta igazolni, egy viszonylag részletes tájékoztatást is adott a magyar politikai, felekezeti viszonyokról, valamint a magyarországi katolikus egyház aktuális állapotáról. Valószínűleg ezért is tartotta fontosnak a Rómában tartózkodó Melchior Klesl, hogy a *Vindiciae* egy példányát a XV. Gergelyt követő pápa, VIII. Orbán is megkapja. A bíboros szerint ugyanis a Szentszékekkel tárgyaló császári küldöttek egyáltalán nem ismerik a magyar viszonyokat.⁸³

78 *Vindiciae*, 46.

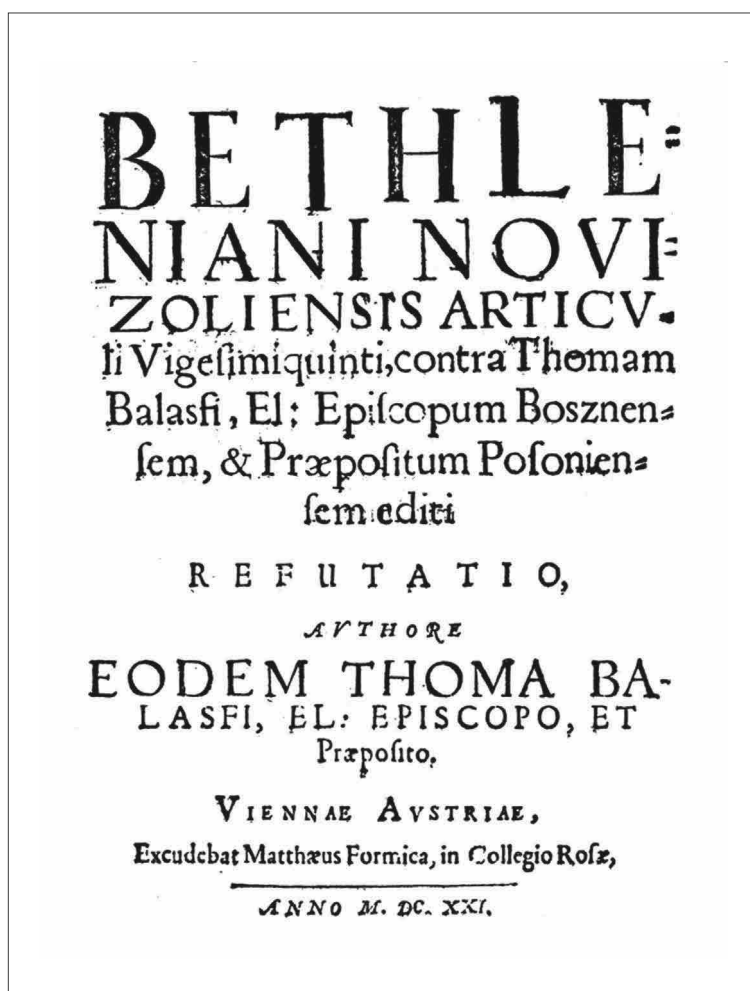
79 *Vindiciae*, 47. Vélhetőleg egy ilyen Homonnai Drugeth Györgynek szóló, elfogott levél lehetett az is, amelyről feljebb, a 13. jegyzet végén volt szó.

80 *Vindiciae*, 47.

81 FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 564–565.

82 BORDA, „Pázmány Péter...”, 433.

83 Khlesl Pázmánynak, Róma 1623. november 11. „Consilium Illustritatis vehementer commendatur, et magni fit. Vindiciae Ecclesiasticae non minus placebunt. Tractat Sua Majestas hoc negotium per illos hic, qui nullam prorsus rerum hungaricarum cognitionem habent”. FRANKL Vilmos, kiad., *Pázmány Péter levelezése*, Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 19 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1873), 359.

Balásfi Tamás Refutatiojának (RMK III. 1322) címlapja

A besztercebányai határozatok ellen a *Vindiciae* mellett Balásfi Tamás lépett fel a *Refutatio*val.⁸⁴ Az 1621-ben megjelent röpirat valamivel később készülhetett el, mint Pázmány *Vindiciae*je, minthogy Balásfi megjegyzi művében, „az a hír járja, a besztercebányai törvényeket már alaposan meg is cáfolta egy írás, ami rö-

84 A mű címlírását lásd a 8. jegyzet végén. A *Vindiciae*-vel ellentétben, amely viszonylag ismert írás, a *Refutatio*ból hosszabban idézek latinul a röpirat nyelvezetének, stílusának illusztrálására.

videsen napvilágot lát.⁸⁵ A *Refutatio*, amint a címében is szerepel, a Besztercebányán elfogadott 25. törvencikket kívánta megcáfolni. A szóban forgó határozat így szól: „Amiként Balásfi Tamás is, boszniai püspök, minthogy hasonló kihágásokban, gonosz tettekben és merényletekben vétkes, a fent nevezett Pázmány Péternek segédje, és a pozsonyi templom nyilvános megszenteltelítője, szintén örökre száműzetik.”⁸⁶ A címzetes boszniai püspök a rá kiszabott súlyos büntetés konkrétumokat nem tartalmazó indoklását joggal tartotta nem kielégítőnek, hiszen sem Pázmány, sem az ő esetében nem derül ki, miféle bűnök elkövetésével vádolják őket, így a törvénytövegeben lévő „hasonló” szónak nincs értelme ez esetben.⁸⁷ Egyébként Pázmányhoz hasonlóan Balásfi is hiányolja az ítélethozatalt megelőző törvényes eljárást⁸⁸ és a szakértő bírói hivatalt.⁸⁹ A törvényalkotók felületesége az ítélet indoklásában esetleg azzal is magyarázható, hogy Balásfi erőszakossága, botránjai éppúgy közismertek voltak, mint az, hogy hű és megbízható munkatársnak bizonyult Pázmány egyházpolitikai és kontroverz irodalmi működésében.⁹⁰ A pozsonyi templom szintén mindenki előtt ismert megszenteltelítése 1619. január 5-én történt, amikor Balásfi felfegyverzett szolgálóival berontott a Szent Márton székesegyházba, és az éppen liturgikus szolgálatot végző kanonokokat ütlegette, majd kikergette a templomból.⁹¹ Balásfi valószínűleg úgy

85 *Refutatio*, [C3r] „[...] fabulosas illas Tabulas [...] alio etiam scripto abunde refutatas fama fert quod breue tempus efferet in lucem.”

86 „Sicut et Thomas Balásfi, alia episcopus Bosnensis, similibus excessuum facinorumque et scelerum reus, ac praefati Perti Pazman assecla, templique parochialis Posenienis publicus profanator, similiter proscribitur, et in perpetuum exsilium relegatur.” KATONA, *Historia critica*, XXX, 531–532. ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések...*, 2:238.

87 *Refutatio*, D2[v]. „Verius igitur a Bethlenio scribi potuisset et fuisset scriptum Archiepiscopum et me simili odio, simili injuria proscriptos, quam ob similes culpas, quas cum de neutro nostrum comprobauerit, qui ponat sine correlatis (de culpulis loquor) relationem similitudinem sine consimilibus? Sunt figmenta sine fundamentis.”

88 *Refutatio*, C2.

89 *Refutatio*, [D4v].

90 Balásfi Tamás jelleméről és „kihágásairól” részletesen ír FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 394–432. Polemikus írásairól Pázmány Péter munkatársaként: FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 137–139, 157–161. Balásfi életpályájához lásd: SZABÓ Ignác, „Balásfi Tamás püspök és egyh. író élete és művei”, *Magyar Sion* 11 (1897): 122–133, 184–209; LUX Etelka, „Balásfi Tamás”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerk. KÖSZEGHY Péter és TAMÁS Zsuzsanna, 14 köt. (Budapest: Balassi, 2003–2014), 1:174. Balásfi politikai nézeteiről Pázmánnyal összefüggésben: HARGITTAY Emil, „Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei”, *Irodalomtörténet* 63, 1. sz. (1980): 134–147. Balásfinak a *Querelára* adott válaszát, az *Apologia pro clerót* Tóth Gergely vizsgálta: TÓTH Gergely István, „Politika, történelem, műtszemlélet három 17. századi kanonok műveiben”, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESEI Lázár, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3 (Pécs: Történelemszövetség Egyesület–META-Egyesület, 2018), 297–314.

91 FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 418.

gondolta, ha Pázmány már előzőleg válaszolt a *Vindiciae*-ben az egyházi rendet érintő vádakra, akkor neki, akit „hasonló kihágásokban, gonosz tettekben” stb. találtak bűnösnek, már nem kell reagálnia ezekre. A mű elején kifejti, hogy mivel „tisztes emberhez nem méltó, hogy hallgatással igazolja a hazugságot” a 25. törvénycikk jelentette jogsértéssel szemben a *Refutatio*ban gyűjti össze az érveket saját védelmére, valamint a gondolatokat, amelyek vigaszul szolgálnak számára.⁹² A vigasztalást ez esetben Justus Lipsius morálfilozófiai dialógusa, a *De Constantia* (Antwerpen, 1584) jelentette Balásfi számára, írásában többször idéz a műből.⁹³ A németalföldi filozófus-filológus újsztoikus írásának már a kiindulási helyzete is alkalmas párhuzamul szolgált Balásfi számára, minthogy Lipsius a németalföldi vallásháborúkkal járó veszteségek és csapások elviselésének megkönnyítésére, azokra vigasztalásul írta művét. Balásfi több helyen idézi a *De Constantia* nézeteit, használja terminológiáját, így például teljesen átveszi Lipsiusnak az isteni gondviseléssel kapcsolatos eszmefuttatását, amely szerint bármennyire rosszak is az Isten által az emberiségre mért szerencsétlenségek (mint például a Bethlen jelentette zsarnokság) és csapások, az általuk keltett szenvedés célja valami jó kell, hogy legyen.⁹⁴ A „nagy római–belga filozófus arannyal és gyémánttal felérő szavait” az *Eszter könyvéből* vett, a gögös Ámán (= Bethlen) és az alázatos Mardokeus (= Balásfi, illetve a katolikusok) példázatra alkalmas történetével támasztja alá, amely egyben az aktuális politikai helyzettel való párhuzamként is felfogható.⁹⁵ A történet befejezését – tudniillik hogy a „zsarnok” (Bethlen) gonoszúsága milyen módon váltja ki az emberekből a megbánást és az Isten iránti szeretet megerősödését, vagyis a már említett jó célt – Balásfi már saját, manierisztikus képekben gazdag leírásában közli. „A nyomorúság érzése, az általa keltett nyugtalanság imádkozásra ösztönzi őket, lelkükben összezúzva hevülnek, forronganak, lángolnak az Isten iránti legtisztább szeretet és hódolat lángjaig. Zsigereikben fáztak annak előtte, immár olvadnak, és szemükön keresztül, mint valami kanálisokon

92 *Refutatio*, A2[v] „[...] injuria, contra quam et quae me defendant, et quae consolentur, et brevissimam etiam complectar proscriptionis Refutationem. Non hic mihi talio in affectu, ne in cogitatione quidem, sed ea tantum mei cura, quae praecipua mihi esse debet. Indignum siquidem homine ingenuo tacendo firmare falsitatem.”

93 Balásfi írásai közül a *Castigatio*ban (a teljes címet lásd a 7. jegyzetben) találunk még példát a Lipsius-recepcióra, ott a németalföldi filozófus politikai műveire (*Politicorum sive civilis doctrinae libri*, valamint a *Monita et exempla politica*) hivatkozik.

94 *Refutatio*, [B4v]–C[r] „[...] refero [...] Deum ipsum nobis immisisse et permisisse, ut Bethlen tam in Divinam quam in Caesarem Regiamque Majestatem in Patriam in alios et in me peccaret, et quidem in nobis his tres fines exercendi, castigandi, puniendi.”

95 *Refutatio*, C[r]. „Hoc affero cum magno illo vere Romano Belga, cuius et haec verba sunt digna Auro, digna Adamante”. Balásfi ezzel vezet fel Lipsiustól vett idézetet (*De Constantia*, 2,7)

át tör elő a könnyek meleg árja, üdvös gőzével az eget korbácsolva. Hamuszórás, vezeklőruhák, virrasztások, böjtök készen állnak, kifejezetten mind Isten kibékítésére stb.”⁹⁶

A röpirat argumentatív részeit több, ehhez hasonló kitérés (*digressio*) szakítja meg; ezek túlretorizáltságuknak és a bennük lévő bonyolult metaforarendszereknek köszönhetően olykor elég nehéz olvasmánnyá teszik a *Refutatiót*. Valószínűleg ez az egyik ok, amiért a szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozott a művel, mindössze Szabó Ignác írt egy rövidke tartalmi összefoglalást róla a Balásfi életművét ismertető tanulmányában.⁹⁷

A *Refutatio* mintegy kiegészíti Pázmány *Vindiciae*-jét. Pázmány röpirata átfogóan támadja a Besztercebányán alkotott vallásügyi törvényeket, és részletesen, első-sorban jogi bizonyítékokkal alátámasztott logikai érveléssel cáfolja azokat. Balásfi a 25. törvénycikk elleni, saját védelmét megcélzó érvelését jobbára nem tényszerű bizonyítékokra építi fel, logikai argumentációt döntően csak nyelvi szinten, a törvény szövegének értelmezésében alkalmaz, az is inkább rabulisztika, például amikor az „assecla” szó értelmét csavargatja.⁹⁸ A pozsonyi dóm megszenteltségtelenítésével kapcsolatban sem ír terjedelmes választ, minthogy a tulajdonképpeni cáfolat így szól: „ha meg is történt, senki sem győzne meg, hogy akár a parancsomra, akár egyetértésemmel, akár az én kezdeményezésemre történt volna”.⁹⁹ Balásfi láthatóan nem akart tételes cáfolatot írni a maga védelmére, a 25. törvénycikk elleni tiltakozás viszont jó ürügy volt arra, hogy nagy szenvedéllyel részletezhesse a papság, valamint a katolikusok ellen elkövetett jogsértéseket, amelyekért Bethlent teszi felelősé. Szerinte az erdélyi fejedelem által elkövetett jogtalanságok (a proskripciók, a klérus ellehetetlenítése, a felkelés révén megszerzett királyi cím) végső soron a haza,

96 „Excitantur ad preces, et hoc tribulationis motu, ac agitatione inter sese, et in pectoribus collisi, calent, ignescunt, ardent ad flammam usque purissimam in Deum charitatis et venerationis. Frixerant intus antea fibris, jam liquescunt, et per oculos tamquam per canales erumpunt calidissima flumina lachrymarum, Coelos ipsos verberantia vapore salutari. Cineres, cilicia, vigiliae, jejunia in promptu, exprompta omnia placando Deo.” *Refutatio*, C[r-v]. Balásfi szerint amellett, hogy a zsarnok okozta nyomorúságok elszívása az isteni gondviselésnek köszönhetően elvezet az ideális állapothoz, amikor végre jó kezekbe kerül a hatalom, még a zsarnok is megbűnhődik. „Exercitor iste, Castigator iste, Punitor iste, sed in omnibus pro summa sua immensaque bonitate, summe et immense bonus et mitis, en ex mala Amanis voluntate, ex patibulo, ex edicto, ex proscriptione, ex designata demandataque caede, quantum bonum elicit Mardochei et Iudaeorum, et malum, quod illos formidantes manere videbatur, vertit in malum Authorem, et in malum Authoris, quem alta securitas et in securitate superbia possidebat.” *Refutatio*, [Cv]

97 SZABÓ, „Balásfi Tamás...”, 207–208. A röpiratot említi még FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*, 432.

98 *Refutatio*, C2[v]–D[v].

99 *Refutatio*, D2[v]. „Templi Posoniensis profanationem mihi obiectat, quam, si facta est, nemo unquam, vel me iubente, vel consentiente, vel Authore factam euicerit”.

és azon keresztül a természet ellen elkövetett bűnök. „Bethlen magát a természetet száműzte, mondhatni önnönmagát. Mi ugyanis a hazaszeretet, ha nem a természet által az emberekbe születésükkor beoltott vonzalom a hazájuk iránt, amely nem idegen az emberi természettől, hanem maga az emberi természet?”¹⁰⁰ Szintén a haza és a nemzet ellen irányuló tette volt Bethlennek, mikor a Lippa környéki erősségeket és Vácot átengedte a töröknek. A szultánnak átjatszott erdélyi várak (pontosabban lakosaik) listáját Balásfi a *Secretissima instructio* alapján közli, ahogy Bethlen Nakkás Haszan, Iszkender és Karakas Mehmed pasákhoz írt leveleit is a népszerű propagandairat nyomán említi meg.¹⁰¹

Érdemes a továbbiakban egy, a *Vindiciae*-vel való összehasonlítással folytatni a *Refutatio* bemutatását. Annak ellenére, hogy feltételezhetően Pázmány és Balásfi egyeztetett egymással arról, hogy miről fognak írni műveikben, vagy inkább Balásfi igazította úgy a *Refutatiót*, hogy az inkább kiegészítse, mint ismétlje a *Vindiciae*-t, műveikben némi tartalmi párhuzam óhatatlanul jelentkezik. Ilyen például, amikor mindketten a katolikusok ellen elkövetett jogsértéseket idézik fel. Pázmány egyházi és közjogi méltóságához illően visszafogottan, konkrétumokat nem említve, patetikus hangnemben ír általában az atrocitásokról. Balásfi jóval konkrétábban, részletekbe menően, az országgyűlési *querelae* stílusában sorolja a sérelmeket.¹⁰²

100 *Refutatio*, [A3v].

101 *Refutatio*, [A4r]. „Sic jussit Bethlen Lippenses, Solymosienses [<Solymosvár], Eperiesienses [<Maros-eperjes], Totvaradgiaienses, Margitaienses, Monostorienses, Aradienses, Syrienses, Facsatienses, nuper Vaczienses, id est, Patriam et Gentem suam. [...] et cum hoc, ad Nakas Vezirium, ad Bassas Szken-derium et Budensem [Karakas Mehmed], nec ambigo, quin etiam ad Supremum Turcam, scribendo confecerit, semetipsum proscrispit.” A pasákhoz írt levelek Bethlen-ellenes propagandában betöltött szerepét Almási Gábor vizsgálta. ALMÁSI Gábor, „Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában”, in *Bethlen Gábor és Európa...*, 333–335, 356. ALMÁSI, *A Secretissima instructio...*, 11–12.

102 *Vindiciae*, 39; *Refutatio*, [B3v]. Balásfi a sérelmek taglalásában továbbmegy, így megemlíti a királyi és egyházi vagyon elrablását, valamint Homonnai Drugeth György, Dóczy András, Esterházy Miklós, a Pálffy Miklós és Pál jószágainak lefoglalását. Szóvá teszi királyi hivatalnokok felfüggesztését, valamint a Szent Korona elrablását őrzési helyéről (vagyis a pozsonyi Koronatoronyból). PÁLFFY Géza, „A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy koronaitinerárium összeállításának lehetőségeiről,” in *A történelem mint hivatás. A 2013. november 27-én tartott Benda-émlékkonferencia előadásai*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István (Budapest: Balassi–Ráday Gyűjtemény, 2015), 75–107.

Pázmány, *Vindiciae*, 39.

„Széttépik az adott szó, a megkötött szövetségek s az alattvalói hűség kötelékeit, gonoszul fegyvert fognak a legjobb és minden tekintetben ártatlan király, valamint hívei ellen, erőszakkal, vért ontva foglalják el az idegen országot, tűzzel-vassal pusztítanak, gyalázatos módon istentelen, gonosz, szentségtörő szövetségeket hoznak létre fittyet hányva valamennyi nemesi kiváltságra. Elfogják, s bilincsekbe verik a királyi tisztviselőket, méltatlan bánásmódban részesítik a püspököket, kínozzák és gyilkolják a papokat, megszejtelenítik a templomokat, összevissza fölfogatnak minden törvényt és jogot. Ráadásul azok, akik a számtalan gáztettet elkövették, a papokat teszik felelőssé.”

Balásfi, *Refutatio*, [B3v]

„[Bethlen] más dolgokat követett el a honi törvények ellen, de olyan sokat, hogy soha senki nem tett a törvényekért annyit, amennyit ő egyedül ellenük tett. A felkelést szervezett a törvényesen megválasztott és megkoronázott Ferdinánd király ellen. Fegyveresekkel vette körbe a pozsonyi és besztercebányai országgyűléseket. Letartóztatta, bebörtönözte Dávid Pál tinnini címzetes püspököt, a főurak közül Dóczy Andrást, Cziráki Mózeszt, Esterházy Dánielt; a nemesek közül Zichy Pált, Darabos Jánost, Kőszeghi Mártont, Horvát Ferencet. Se szeri, se száma az ártatlanok lemészárlásának, a kassai vértanúkon kívül. Ungvárt, Jeszenőt, Munkácsot, Pozsonyt, Nyitrát, Szombathelyt [...] erővel, megfélemlítéssel, hízélgéssel vette el a magyar király iránti hűségtől.”¹⁰²

Pázmány a *Vindiciae* egészében megfontoltan és tárgyilagosan fogalmaz (ne felejtsük el, hogy a mű dedikáltja II. Ferdinánd!), és egy-két szenvedélyesebb kifakadásától eltekintve higgadt, érvelő hangnemet üt meg röpiratában. A címzetes püspöknek ezzel szemben nem kell türtőztetnie magát, leírhatja mindazt és olyan hangnemben, amit a prímás nem engedhet meg magának. Balásfi alaposan ki is használja ezt a szabadságát, így jellemzően érzelmekre ható érvelést használ művében, ugyanakkor ezzel mintegy ki is egészíti Pázmány logikai argumentáción alapuló *Vindiciae*-jét.¹⁰³

A két pamflet Bethlen Gáborról sugallt képe is jelentősen eltérő, ugyanennek a szerzői attitűdbéli különbségnek köszönhetően.¹⁰⁴ Pázmány egy megtevédt, fiatal

103 Az egymást kiegészítő ész- és érzelemalapú retorizálás tendenciájára hívja fel a figyelmet Ajkay Alinka megjelenés előtti tanulmányában. A szerző a csepregi evangélikus tanítók, Zvonarits Imre és Nagy Benedek ellen írt Pázmány- és Balásfi-vitairatokat (1614–1616) vizsgálva jelenti ki, hogy „Balásfi a *Csepregi iskolában* követi Pázmány *Csepregi szegényvallás*ban alkalmazott érvelését, átvéve annak modorát, nyelvi regiszterét, szarkazmusát, de mindent kicsit erőteljesebb, durvább hangvétellel.” AJKAY Alinka, *Morgók nyelveskedése – Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok*. „A dialógus formái a magyar régiségben (1450–1750)” című konferencián (MTA BTK ITI/Babeş–Bolyai Tudományegyetem; Kolozsvár, 2018. május 3–5.) elhangzott előadás.

104 Pázmány egyébként tájékozódott Bethlen Gábor múltja és jelleme felől. Erről tanúskodik Szentandrásy Csiky István erdélyi püspök neki írt levele, amelyben jobbra Bethlen Báthory Gábor uralkodása alatti, „praktikákban” bővelkedő politikai tevékenységéről ír. FRANKL, *Pázmány Péter levelezése*, 257–261.

tanácsadóinak meggondolatlan véleményétől félrevezetett uralkodónak állítja be a fejedelmet,¹⁰⁵ akit a mű egy pontján megpróbál „keresztényi és papi lelkiülettel” jobb belátásra bírni.¹⁰⁶ Ugyanakkor felrója neki, hogy a hatalmat pusztán hiú dicsvágyból akarta megszerezni, a fejedelmi székbe praktikák révén került, és a királyságba való belekóstolása sem több színpadi mutatványnál.¹⁰⁷ A klérusellenes besztercebányai törvényeket végül Pázmány is egy az egyben Bethlen „nyakába varrja”, hiszen a rendek által benyújtott végzést ő fogadta el, és mondta ki a „zsarnokhoz illő ítéletet” az egyházi rend felett. A röpirat végső konklúziója is az, hogy a Besztercebányán száműzöttek Bethlen igazságtalan és zsarnoki ítélete alapján lettek elítélve, kifosztva és száműzve.¹⁰⁸ Mindezzel együtt is a *Vindiciae* inkább a fejedelemhez köthető törvénysértő intézkedéseket, hatalomra jutásának a joggal ellentétes módszereit vizsgálja, így a fejedelmet jobbára politikusi minőségében támadja.

Balásfinál Bethlen Gábor zsarnok volta szorosan összekapcsolódik kálvinista vallásával és klérus iránti gyűlöletével; ezek mozgalmának mozgatórugói. „Bethlen kálvinizmusából fakadóan még az embereknek sem tulajdonít semmiféle szentséget, nemhogy a templomoknak és az élő Istennek.” A fejedelem kihasználva a felkelést, gyűlöletből és a megtorlás miatt, színlelt ürüggyel nem a katolikusok által elkövetett bűnök, hanem maga a katolikus hit miatt állt bosszút az egyházi renden és szentségtelenített meg templomokat. Személyesen őt magát is azért támadta Bethlen, mert írásaiban és prédikációiban a kálvinizmus ellen foglalt állást, mert hűséges maradt a királyhoz, és mert idejében elmenekült a fejedelem elől.¹⁰⁹ Balásfi, mintha csak Pázmánynak válaszolna, elutasítja azt a kibúvót, hogy Bethlen mások ösztönzésére cselekedett. „Semmi sem menti fel – mások vétkei révén, de saját hibájából hibázott.”¹¹⁰

A címzetes püspök nem bocsátkozik precíz, jogi érveken alapuló bizonyításba azt illetően, hogy Bethlen nem lehet törvényes uralkodó és legitim törvényalkotó. Szerinte a fejedelem, minthogy hatalmát fegyverrel szerezte meg, nem lehet más, csak zsarnok.¹¹¹ Az igazságtalan hatalom azonban soha nem lesz tartós és a zsar-

105 *Vindiciae*, 13.

106 *Vindiciae*, 19.

107 *Vindiciae*, 17.

108 „Atque ex his constare arbitror, quam iniusta, quam Tyrannica sententia, a Bethlenio damnati, spoliati, proscripti simus.” *Vindiciae*, 48.

109 *Refutatio*, [D3v] „Sic recoquit vetera Bethlenius occasio illi a Rebellione causa ab odio, praetextus a simulato in ea, quae religiosa sunt affectu, vere autem vindicta est non culpa, sed fidei Catholicae, scriptorum meorum et concionum contra Calvinismum, innocentiae a rebellante [!] perfidia, fidelis constantiae in Regem, maturae a Bethlenio fugae.”

110 *Refutatio*, [D4r]

111 *Refutatio*, [B3v] „Electum se appellat, quem tamen non electio, sed propria armataque ambitio, et multorum inermis formido non Regem fecit, sed contra verum Regem erexit in Tyrannum.”

nokra is szörnyű vég leselkedik, ahogyan azt Balásfi *Jób könyve* (15,20–33) alapján bemutatja.¹¹²

Mindezek fényében a *Refutatio* inkább tekinthető egy Bethlen-ellenes vádiratnak, mint a szerzőjével szemben megfogalmazott vádak cáfolatának. A mű közép-pontjában egyértelműen az erdélyi fejedelem áll, akit Balásfi minden baj eredőjének tekint, és a korábbi írásaira is gyakorta jellemző szubjektivitással, szenvedélyes módon von felelősségre. Balásfi tagadja ugyan a 25. törvényben ellene felhozott vádakot, de azonnal vissza is fordítja azokat Bethlen ellen (ilyen például a pozsonyi székesegyház megszenteltetésének vádja), és újabakkal egészíti ki azokat.

Ha figyelembe vesszük, hogy mindkét röpirat a beszercebányai törvények anulálása után született, joggal feltételezhetjük, hogy a művek (főleg a *Vindiciae*) már a klérus szervezeti és vagyoni helyzetének, valamint politikában betöltött szerepének helyreállítását kívánták előkészíteni. Pázmány talán azért is küldte el a röpiratot XV. Gergelynek, hogy a pápa is tisztában legyen a magyarországi vallási viszonyokkal és beavatkozhasson, ha netán II. Ferdinánd nem tudná megnyugtatóan rendezni a helyzetet a katolikusok számára. A nikolsburgi béketárgyaláson Bethlen nem gördített akadályt a vallási visszarendeződés elé, amennyiben fel sem vetette a szabad protestáns vallásgyakorlat kérdését, így Pázmány röpiratára mint a jogok kimutatására alkalmas segédletre sem volt szükség a béketárgyalások során.¹¹³ Mindenesetre, amit mind a *Vindiciae*, mind a *Refutatio* reményként, sőt olykor biztosan bekövetkező jövőként fogalmazott meg, az megvalósult, vagyis az egyháznak és az egyházi rendnek a Bethlen fellelése előtti jog- és birtokviszonyai a *jus postliminii* alapján már a békekötést megelőzően önmaguktól ismét hatályba léptek. A pozsonyi és a beszercebányai diéták artikulusai pedig a Corpus Juris törvényei helyett végleg az országgyűlési emlékek közé kerültek.

112 *Refutatio*, Er-[v]

113 Bethlen nyilván nem volt abban a helyzetben, hogy megvédje a radikális beszercebányai végzéseket. Szekfű Gyula szerint a szabad protestáns vallásgyakorlat ügye azért sem merült fel a nikolsburgi tárgyalások során, mert a vallási kérdés csak a „másod-, harmadfokon” szerepelt Bethlen támadásának indokai között. SZEKFI, *Bethlen Gábor...*, 141. Kármán Gábor árnyaltabban fogalmaz mind a nikolsburgi békét, mind annak tágabb kontextusát, azaz Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratának felekezeti motivációját illetően. Kármán szerint a nikolsburgi békével vallási téren nem történt előrelépés a 1618. országgyűlésen megszilárdult status quo-hoz képest (és ebben egyezik véleménye Szekfűével), mivel Bethlen meglepő módon még a patrónusi jog és a törvényben előírt szabad vallásgyakorlat közti konfliktus feloldására sem tett kísérletet. KÁRMÁN GÁBOR, „A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború”, in *Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségeken az ókortól napjainkig*, szerk. VESZPRÉMY László (Budapest: Zrínyi, megjelenés előtt). Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy betekinhettem a tanulmányba.